

УДК 159.9.019.4:159.942.5-057.36

О. Є. Самара — аспіранткаОдеського національного університету імені І. І. Мечникова
кафедра клінічної психології
e-mail: dr-tanata@yandex.ru**СТРЕСОВІ ЧИННИКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
СПІВРОБІТНИКІВ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МНС
УКРАЇНИ**

У статті проведена систематизація і узагальнення результатів сучасних досліджень щодо стресу в професійній діяльності співробітників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, виділені основні стресові чинники в професійній діяльності співробітників МНС України, визначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: співробітник МНС, стрес, стресовий чинник, екстремальні умови, професійна діяльність.

Постановка проблеми

Професія пожежника (в даному випадку — це співробітник аварійно-рятувальних підрозділів МНС України) виникла у зв'язку з необхідністю запобігання пожежам. Діяльність фахівця аварійно-рятувальних підрозділів (АРП) проходить не тільки в звичайних умовах (профілактика пожеж, пожежно-технічне обстеження об'єктів тощо), але і в екстремальних — на пожежах різної категорії складності. Істотні зміни змісту і умов діяльності пожежників вимагають від них не тільки фізичної і професійної підготовки, але і певних особистісних якостей. Із зміною професійної діяльності пожежники стикаються з дією нових стресових чинників, вивчення яких тільки почало проводитися. Дані про них і їхні дії роз'єднані і фрагментарні, що і зумовило постановку мети даної статті.

Метою статті є систематизація і узагальнення результатів сучасних досліджень щодо стресових чинників у професійній діяльності співробітників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Огляд актуальних публікацій з проблеми теоретичного дослідження

Слід відмітити, що сучасна пожежна охорона має на озброєнні значну кількість різних технічних засобів, пристроїв, машин, систем зв'язку, і тому діяльність пожежників, особливо під час гасіння пожеж, необхідно розглядати в системі «чоловік — технічні засоби — середовище» [1, с. 3].

Професійна діяльність фахівця АРП багатопрофільна, багаторівнева, динамічна. В процесі своєї діяльності він постійно взаємодіє з людьми, які йому підкоряються і яким він підкоряється, а також з тими, від кого залежить успішне виконання завдань з гасіння пожеж, ліквідації наслідків аварії або стихійного лиха; постійно має справу з технічними засобами пожегасіння, рятування і документацією.

Проведення перевірки підрозділу, занять, тренувань, пожежно-тактичних навчань, виїздів на пожежі, спалахи, аварії тощо, складання планів, оглядів, інформаційних листів, а також безпосередня участь у ліквідації пожеж і аварій — основа професійної діяльності фахівця АРП. Ця діяльність пред'являє дуже високі вимоги до особистісних якостей фахівця. Навіть при достатній професійній підготовці, наявності необхідних знань, навичок і високого рівня мотивації виконання таких різноманітних і складних функціональних обов'язків може бути неефективним унаслідок недостатності фізіологічних і психічних ресурсів організму [9].

Іншим видом діяльності є управління аварійно-рятувальним підрозділом під час ліквідації пожежі, наслідків аварії або стихійного лиха. Ця діяльність дозволяє формувати вже інші, особливі вимоги до умінь, здібностей і психологічних якостей індивідуума, оскільки вона здійснюється в екстремальних умовах, характерних для невеликої кількості професій. Виїзди на пожежі, спалахи, аварії є найбільш важливим і відповідальним видом діяльності фахівця АРП.

Виїзди на великі пожежі, аварії супроводжуються додатковими труднощами. На пожежі, аварії здебільшого взаємодіє значна кількість керівного складу і цивільних осіб — керівників підприємств, установ і відомств, які постраждали внаслідок пожежі або аварії. Само по собі це є достатньо сильним емоціогенним чинником. В цьому випадку збільшується час прийняття рішення, оскільки враховується реакція цих осіб і зростає ціна помилок. Навіть при незначних прорахунках з'являється незадоволеність порадами, повчаннями, які збільшують нервову напругу. У цих ситуаціях необхідна висока перешкодостійкість, вміння відсторонитися від впливів, що заважають, треба повністю зосередитися на керівництві силами і засобами, які прибули на гасіння пожежі, ліквідацію наслідків аварії або стихійного лиха. Важливо не розгубитися, не втратити ініціативу.

Діяльність фахівця АРП не тільки проходить у колективі підрозділу, але і виходить за його межі. Фахівець є членом колективу гарнізону АРП, де його роль у стосунках: начальник — підлеглий, старший — молодший, роль виконавця з іншими членами колективу є рівнозначною, де він може виконувати роль неофіційного лідера залежно від ступеня свого авторитету. Від своїх безпосередніх керівників він отримує завдання, докладає про його виконання, надає звітні документи, затверджує плани, в ході виконання діяльності може звертатися по допомогу. Кінцеву мету своєї діяльності — забезпечення пожежної безпеки і якісне гасіння пожежі, ліквідації наслідків аварії — він досягає особистою участю через управління підлеглими, експлуатацію рятувальної, пожежної або спеціальної техніки, пожежно-технічного озброєння і устаткування в тісному взаємозв'язку з іншими підрозділами служби порятунку, працівниками підприємств, установ, організацій і громадянами. Для здійснення виконавчих дій, успішного вирішення поставлених завдань фахівець пожежно-рятувальної служби повинен мати ряд психологічних якостей — особистісних, інтелектуальних, емоційно-вольових, психофізіологічних.

Діяльність фахівця АРП в певний період може ставати напруженою настільки, що може приводити до втоми і перевтоми, розвитку невротичних станів, зниження працездатності. Небезпечні чинники діяльності можуть стати причиною розвитку психосоматичних і соматичних захворювань. Все це передбачає наявність у фахівця АРП високої нервово-психічної стійкості, значних психофізіологічних і психологічних резервів.

Психологічний аналіз особливостей професійної діяльності співробітників АРП МНС України був проведений С. Миронцем [7]. Процес праці фахівців АРП характеризується високою нервово-психічною напругою і мобілізацією вольо-

вих зусиль при високому темпі діяльності в умовах дефіциту часу, недопущення виникнення помилкових дій, дефіциті інформації. За цими ознаками такий тип діяльності відносять до екстремального з елементами понадекстремального.

Темп діяльності фахівців АРП в найскладніших періодах дій за призначенням може наближатися до граничних можливостей людини. Це вимагає значної напруги уваги, пам'яті, мислення, емоційної стійкості, мобілізації волі і приводить до скорочення психофізіологічних резервів організму людини. Домінуючими є вольові якості особистості.

Необхідно враховувати, що досвідчені фахівці аварійно-рятувальних підрозділів мають ширші можливості для переробки додаткової інформації, в порівнянні з менш досвідченими, у яких на тлі стресових ситуацій з'являються незворотні порушення регуляторних функцій. В результаті цих впливів (екстремальні чинники і висока інтенсивність діяльності) можуть наступити зрив і загальне зниження стійкості, особливо психічних і психомоторних функцій.

Під час виконання завдань за призначенням працю рятувальників можна прирівняти до важкої (надважкої) фізичної праці, яка в більшості випадків виконується під впливом різноманітних фізичних і психічних чинників. Однією з її особливостей є перенесення великих фізичних навантажень під час виконання завдань за призначенням і велика кількість енерговитрат.

До особливостей професійної діяльності фахівців АРП відноситься виражена психічна напруга, яка діє протягом всього часу виконання завдань у зоні надзвичайної ситуації. Найтипівішими причинами її виникнення є висока відповідальність за виконувану роботу, дефіцит часу у поєднанні з надлишком або дефіцитом інформації для прийняття рішення, дія перешкод, вплив несприятливих умов життєдіяльності, міжособистісна несумісність, соціально-психологічна і сенсорна ізоляція.

Істотно впливають на успішність професійної діяльності фахівців АРП соціально-психологічні чинники. Перш за все, це міжособистісні відносини, які залежать від загальних інтересів у групі, індивідуально-психологічних особливостей особового складу. Актуального значення набувають проблеми відчуття небезпеки, великого фізичного і емоційного навантаження, обмежені можливості зняття емоційної напруги, ризику.

У співробітників АРП під час виконання завдань за призначенням найчастіше спостерігаються такі стани, як збудження, відчуття втоми, жах, фрустрація, обумовлені порушенням розумових процесів, емоційних реакцій і реакцій на рух.

Професійне середовище включає природні елементи (метеорологічні і кліматогеографічні чинники тощо), технічні елементи (об'єкти і системи технічного забезпечення тощо), соціальні елементи (робота в групі, працівники служб забезпечення тощо). Взаємодію фахівця АРП як суб'єкта праці і його професійного середовища може бути порушено у зв'язку з непередбаченими змінами в кожному із згаданих вище елементів. При цьому безпомилкова діяльність співробітників АРП визначається адекватністю їх дій до змін професійного середовища і можливостями їх психофізіологічних і психологічних резервів.

Так, розподіл і переключення уваги прямо залежать від протікання нервових процесів, відбуваються і по загальній схемі, і з урахуванням екстрених змін обставин. При цьому оцінка важливості цих змін і подальше прогнозування дій з обставин завдання відбувається завдяки мисленню, отже, підвищуються вимоги до швидкості протікання процесів мислення. Важлива також аналітична функція мислення — критичність, самоконтроль. Крім того, увага повинна приділятися

емоційно вольовим якостям особистості (сміливості, ініціативності, володінню собою, цілеспрямованості, витривалості).

Враховуючи особливості праці при діях за призначенням, підвищуються вимоги до оперативної пам'яті, оскільки кожен потік інформації може бути актуалізований у будь-який момент часу з точним відображенням події.

Встановлено, що має значення і стійкість до втоми зорового і слухового аналізаторів, зв'язана з силою збудливого і гальмівного процесів. Безперервний потік інформації і сигналів або їх відсутність вимагає від фахівця сенсорної стійкості і стійкості до сенсорної депривації [7].

Особливо важливими є можливість фахівця АРП швидко виробляти нові і змінювати вже придбані навички і уміння (активна психомоторика), розвинена просторова і тимчасова уява (згідно з обставинами діяльності); наявність позитивних комунікативних якостей (доброзичливість, уміння вступати в контакт тощо) і стеничної реакції на небезпеку, уміння регулювати біологічне відчуття страху без надмірного підвищення емоційної напруженості.

Проведений аналіз дозволяє віднести до найважливіших загальних особливостей професійної діяльності співробітників АРП:

- ситуацію невизначеності завдання, незвичність і складність просторового орієнтування при виконанні завдань за призначенням на незнайомій місцевості (споруді, середовищі);
- нав'язаний та інтенсивний темп роботи при дефіциті часу;
- напружений психоемоційний фон роботи;
- значне переважання фізичної праці, яка поєднується з важко координованими рухами, великим потоком інформації і прийняттям відповідальних рішень;
- надмірну рухову активність швидко-силового типу;
- можливість виникнення панічних реакцій у вогнищах надзвичайної ситуації серед місцевого населення;
- прояв сильних раптових подразників на тлі впливу шкідливих чинників життєдіяльності (зіткнення з трупами і фрагментами людських тіл, жахливі картини зруйнованих будівель тощо);
- роботу в умовах дефіциту часу і відсутності повної інформації, необхідної для ухвалення рішення і організації рятувальних дій;
- тривалий і виражений вплив шкідливих умов життєдіяльності, гідрометео-, біологічних і соціально-психологічних чинників, що збільшують вираженість змін функцій організму при нервово-психічній нарузі, які можуть набувати преморбідного стану.

Особливості професійної діяльності сприяють виникненню типових психічних реакцій, які спостерігаються в поведінці фахівців АРП на різноманітних етапах їх діяльності [10].

При очікуванні початку проведення аварійно-рятувальних робіт щодо ліквідації наслідків пожежі («стан тривожного очікування») найбільш типовими психічними реакціями в поведінці співробітників АРП МНС України є: зайва балакучість, підвищений тембр голосу, глибока стурбованість, часте куріння, прагнення швидше почати проведення рятувальних робіт, відчувається напруженість, очікування чогось важкого, небезпечного, увага ослаблена і важко зосереджується на чомусь, думки плутані, йдуть нескінченним потоком, настрої динамічний і може, як правило, переходити з неприємно-томливого у весело-підведений, зниження самокритичності, метушливість, конфліктність, упертість. Серед психофізіологічних показників виявляється підвищена частота дихання, пульсу і підвищена темпе-

ратура тіла, відчуття спраги, кидання в піт, тремтіння рук і ніг. Вираженість цих реакцій залежить від професійного досвіду.

В ході безпосереднього проведення аварійно-рятувальних робіт щодо ліквідації наслідків пожежі витривалість персоналу багато в чому визначається характером аварійно-рятувальних дій. Найбільш складним, кульмінаційним моментом є безпосередній «вхід» в зону пожежі, що відбувається в особливому нервовому стані, який практично можна назвати «шоком». Під цим поняттям розуміється не повна відстороненість, втрата чутливості, а психічний стан, схожий на сп'яніння, яке повністю поглинає всі відчуття людини. Це відчуття швидкоплинне, його не можна ні продовжити, ні відтворити по частинах. У цьому стані співробітник АРП діє без чіткого контролю свідомості, незважаючи на те, що момент вступу до боротьби із стихією неодноразово обмірковується, відтворюється в свідомості, що зумовлює її істотне звуження. Стресовий стан досягає вершини в той момент, коли ухвалюється рішення про початок аварійно-рятувальних робіт. У цей період співробітники АРП МНС України потребують додаткових спонук. Тут важливе значення мають не тільки емоційно і морально забарвлений заклик, приклад товаришів по службі, але і уміння самого фахівця виконати прийоми екстреної вольової мобілізації, психічного саморегулювання. У цей період особливе значення мають авторитет, особистий приклад і психічна підтримка командира, досвідчених і психічно стійких рятувальників. Особливу увагу слід приділити тому, щоб у разі успішного проведення аварійно-рятувальних робіт у персоналу не виник стан ейфорії, недооцінка можливостей вогняної або природної стихії, зниження пильності і бойової настороженості [6].

При участі в ліквідації наслідків пожежі, надзвичайній ситуації, викликаній подіями соціального походження, значний відсоток задіяного персоналу АРП МНС України суб'єктивно переживає відчуття втрати ініціативи і нездатності начальників віддати наказ про початок аварійно-рятувальних робіт. Можуть розвиватися пригнічений стан, нездорові настрої, рости схильність до пліток. У емоційному аспекті такі завдання відрізняються тим, що пропорційно їх тривалості росте невпевненість залучених підрозділів в своїх можливостях, розвивається відчуття безвихідності. Робота механізмів каузальної атрибуції приводить до того, що відповідальність за невдачу найчастіше покладається на командирів і начальників [5]. Це супроводжується зниженням авторитету керівників, що ще більше підсилює невпевненість в можливості сприятливої зміни ситуації, викликає розвиток загальної пригніченості, дратівливості, песимізму. Може розвиватися відчуття провини перед цивільним населенням.

Значні труднощі зазнає психіка співробітників АРП під час проведення аварійно-рятувальних робіт вночі. Через недостатню освітленість відбувається зсув в зоровому сприйнятті об'єктів і фону, форми, колірної характеристики місцевості, зникнення з поля зору багатьох об'єктів. Недолік інформації приводить до зростання напруженості, збільшення або навпаки зниження безпеки, до ухвалення помилкового рішення. В цілому картина службового завдання представляється працівникові жахливою. Через незвичайну яскравість спалахів можливе часткове або повне засліплення з подальшою тривалою адаптацією зору. Порушення зорового зв'язку з товаришами по службі загострює відчуття самоти, ускладнює згуртованість. Зміна колірних характеристик викликає негативні емоційні реакції, ілюзії в оцінці реальності. Цікаві перетворення здійснюються у сфері сенсорної переорієнтації. Те, що вдень сприймалося нормально, вночі скривлюється: будь-який шерех сприймається як небезпека. В результаті неадекватність слухового і зорового сприйняття приводить до невпевненості, розгубленості, нерішучості, а

часом і до помилкових дій. Варто відзначити важливість володіння рятувальників асоціативними методами пошуку рішення, тобто здатністю проєкції, перенесення минулого досвіду діяльності на поточну ситуацію, що дозволяє знаходити нові нестандартні і ефективні рішення. З одного боку, асоціативні методи дозволяють економити час пошуку рішення, з іншої — передбачають наявність досвіду діяльності і його актуалізацію в рішенні конкретної задачі [5].

Виходячи з аналізу психічних станів, що виникають при виконанні професійної діяльності співробітниками АРП МНС України, можна зробити наступні висновки. Виникнення напружених ситуацій в діяльності співробітників АРП нерозривно пов'язане із станом нервово-психічної напруженості, який, у свою чергу, є похідним від таких психічних станів, як тривожність, страх, паніка, збудження, невизначеність тощо. Особливе місце в успішності виходу з напруженої ситуації займають такі характеристики фахівців: рівень нервово-психічної стійкості, ступінь готовності до діяльності, рівень професіоналізму. Негативні психічні стани рятувальників, які викликаються напруженими ситуаціями, є в більшості випадків зворотними, тобто такими, які піддаються психологічній корекції.

Сприятливими ознаками для професійної діяльності співробітників АРП МНС в екстремальних умовах є самоконтроль пізнавальних процесів, стресостійкість, волюві якості, сміливість, відповідальність, спостережливість, схильність до ризику, уміння працювати в умовах дефіциту часу, перешкодостійкість, фізична працездатність і активність, виражені здібності до навчання [2–4].

Виклад результатів теоретичного дослідження

Проведений аналіз психологічних особливостей професійної діяльності співробітників АРП МНС України дозволив прийти до наступних узагальнень.

Особливостями професійної діяльності співробітників АРП (пожежників-рятувальників) є виконання професійного завдання в незвичайних умовах, пов'язаних з небезпекою для життя і здоров'я:

- 1) несприятливий вплив фізичних і хімічних чинників: сильного задимлення, високої температури, вологості, зниження концентрації кисню в повітрі, виділення токсичних продуктів горіння, сильних шумів і т. д.;
- 2) висока «ціна» діяльності, прийнятих рішень, підвищена відповідальність за порятунок людей, матеріальних цінностей, локалізацію і ліквідацію надзвичайної ситуації;
- 3) дефіцит часу на переробку інформації, що поступає, прийняття рішення і виконання необхідних дій;
- 4) складна динаміка змін функціональних станів, високий рівень нервово-психічної напруги, підвищені фізичні навантаження;
- 5) робота в індивідуальних засобах захисту органів дихання і шкіри, які обмежують огляд, рухи і взаємодію один з одним у складі пожежного підрозділу;
- 6) можливість виникнення паніки, сум'яття, яке створюється як потерпілими, так і сторонніми людьми;
- 7) динамічна зміна обстановки, виникнення аварійних ситуацій, загроза вибуху і руйнування конструкцій палаючих об'єктів тощо.

Перераховані умови діяльності визначають підвищені вимоги не тільки до рівня стану здоров'я, фізичної підготовленості пожежника-рятувальника, але і до його індивідуально-психологічних особливостей.

До загальних психофізіологічних та спеціальних психологічних якостей, які сприяють успішному виконанню обов'язків співробітника АРП, відносяться нервово-психічна стійкість в екстремальних ситуаціях; висока витривалість щодо фізичних навантажень; уміння зберегти працездатність в умовах аварійної ситуації, дефіциту часу, при дії сильних подразників; почуття службового обов'язку і відповідальності; уміння приймати рішення в короткий термін; сміливість, здібність до розумного ризику; врівноваженість, витримка; хороша координація рухів; висока швидкість моторного реагування на сигнали; здібність до розподілу уваги між декількома об'єктами і видами діяльності; уміння передбачати можливі зміни обстановки; працьовитість; альтруїзм; активність, енергійність, ініціативність; ясність, чіткість мови.

Основні психологічні чинники, які детермінують успішність професійної діяльності співробітника АРП МНС України, складають чотири блоки:

- 1) у когнітивній сфері повинні домінувати аналітика, критичність, логічність мислення, здібність до прогнозування, здатність приймати рішення в умовах дефіциту часу і інформації, достатній рівень розвитку пізнавальних процесів;
- 2) у ціннісно-мотиваційній сфері — стійкість моральних принципів, розвинене відчуття відповідальності, сумлінність, обов'язковість, домінування загальнолюдських цінностей над особистими;
- 3) у регуляторній сфері — стійкість до впливу стресових чинників, емоційно-вольовий контроль, оптимальний рівень тривожності, висока адаптивність;
- 4) у комунікативній сфері — комунікабельність, компетентність у спілкуванні, готовність до співпраці, когнітивний стиль.

Як відзначає О. І. Склень [8], у професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України існують 4 основних типи стресових ситуацій:

- перший тип ситуацій пов'язаний з постійною повсякденною діяльністю пожежників і характеризується умовами діяльності, до яких співробітник звик, тобто він знає, як, коли і що потрібно робити, у нього існує набір звичних способів поведінки в даних ситуаціях. Ці ситуації не являють собою загрозу для пожежника-рятувальника, в усякому разі вони так оцінюються ним самим;
- ситуації другого типу характеризуються порушенням параметрів звичності, стандартності поведінки в цілому або в якійсь конкретній дії. Ці ситуації, як і перші, не несуть в собі загрозу для життя і здоров'я співробітника;
- ситуації третього типу відрізняються від ситуацій першого і другого типу наявністю елементів небезпеки і ризику, разом з тим діяльність в умовах цих ситуацій здійснюється за відомими співробітнику канонами і стандартами;
- ситуації четвертого типу виникають в умовах небезпеки і ризику, а також повної або майже повної невідомості щодо алгоритмів своєї діяльності для досягнення поставленої мети.

У відповідь на вплив ситуації будь-якого типу поведінка співробітників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України може бути: адаптивною (тобто адекватною ситуації і націленою на вирішення проблем, викликаних цією ситуацією); псевдоадаптивною (імітація діяльності без досягнення мети або з частковим її досягненням) або дезадаптивною (тобто такою, яка сприяє ухиленню від рішення проблеми).

Висновки і перспектива подальших досліджень

Головними стресовими чинниками для працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України є: неможливість врятувати постраждалих; загибель (поранення) дітей; загибель (поранення) колег; загибель (поранення) населення; зовнішній вигляд постраждалих. Відзначені чинники відрізняються гостротою впливу на особистість, оскільки їх наслідки, зазвичай, неможливо виправити. Вони можуть провокувати виникнення у фахівця відчуття провини, розгубленості, безпорадності і знижувати загальну активність. У таких випадках співробітники АРП схильні брати відповідальність за наслідки надзвичайних подій на себе. Також пожежниками як стресові відзначаються: велика відповідальність; небезпека (здоров'ю, життю); дефіцит часу, необхідність діяти швидко; несподіваність, раптовість; вплив надзвичайних умов (вогнь, дим, шкідливі домішки, шум, гуркіт). Ці чинники можна віднести до звичних умов діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України, тому вони відносяться до менш значущих професійних стресових чинників.

Представляється доцільним, що в переліку основних психологічно важливих якостей співробітників АРП МНС повинні бути відображені особливості (стратегії) їх стрес-долаючої поведінки в екстремальних умовах. Проте такі дослідження в даний час практично відсутні, що і визначає напрям подальших досліджень з даної проблеми.

Література

1. Вареник В. В. Інженерно-психологічне забезпечення професійного відбору до державної пожежної охорони України: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: спеціальність: 19.00.03 «Психологія праці, інженерна психологія» / В. В. Вареник. — К., 2001. — 21 с.
2. Диагностика, профилактика и коррекция стрессовых расстройств среди сотрудников ГПС МВД России: Методическое пособие. — 2-е издание. — М.: ВНИИПО, 2001. — 240 с.
3. Диагностика стрессонеустойчивых сотрудников, испытывающих трудности социальной адаптации в коллективах ГПС МЧС России: Метод. рекомендации. — М.: ВНИИПО, 2005. — 91 с.
4. Диагностические и реабилитационные мероприятия по профилактике стрессовых расстройств и суицидов среди сотрудников ГПС МЧС России. — М.: ВНИИПО, 2003. — 240 с.
5. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: (Монографія) / О. П. Євсюков, О. В. Тімченко. — Харків: УЦЗУ, 2007. — 288 с.: іл., табл. — Бібліогр. с.: 274–286.
6. Євсюков О. П., Куфлієвський А. С., Лебедєв Д. В., Миронець С. М., Назаров О. О., Перелигіна Л. А., Садковий В. П., Склень О. І., Тімченко О. В., Христенко В. Є., Шевченко І. О. Екстремальна психологія: Підручник / За заг. ред. проф. О. В. Тімченка. — К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. — 502 с.
7. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації: автореф. дис. на здобуття наук. ступені канд. психол. наук: спеціальність 19.00.09. «Психологія діяльності в особливих умовах» / С. М. Миронець. — Харків, 2007. — 24 с.
8. Склень О. І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спеціальність: 19.00.09. «Психологія діяльності в особливих умовах» / О. І. Склень. — Харків, 2008. — 24 с.
9. Слісаренко А. Г. Діяти професійно за будь-яких умов // Надзвичайна ситуація. — 2005. — № 12 (98). — С. 14–20.
10. Слісаренко А. Г. Психічні стани, що виникають у працівників оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України в умовах надзвичайної ситуації // Вісник Черкаського університету. — 2008. — Вип. 125. — С. 71–75.

О. Е. Самара — аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра клинической психологии

**СТРЕССОВЫЕ ФАКТОРЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СОТРУДНИКОВ АВАРИЙНО-СПАСАТЕЛЬНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ МЧС
УКРАИНЫ**

Резюме

В статье проведена систематизация и обобщение результатов современных исследований относительно стресса в профессиональной деятельности сотрудников аварийно-спасательных подразделений МЧС Украины, выделены основные стрессовые факторы в профессиональной деятельности сотрудников МЧС Украины, определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: сотрудник МЧС, стресс, стрессовый фактор, экстремальные условия, профессиональная деятельность.

O. Samara — postgraduate

Odessa national university by named I. I. Mechnicov

**STRESS FACTORS OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF EMPLOYEES OF MINISTRY
OF EMERGENCY MEASURES OF UKRAINE**

Summary

In the article systematization and generalization of results of modern researches is conducted in relation to stress in professional activity of employees of emergency-rescue subdivisions of MINISTRY of emergency measures of Ukraine, basic stress factors are selected in professional activity of employees of MINISTRY of emergency measures of Ukraine, the prospects of further researches are certain.

Key words: employees of MINISTRY of emergency measures, stress, stress factor, professional activity, extreme condition.